

שיעור ג

זריזון מקדימין למצוות ולבדיקת חמץ

(פסחים ד ע"א)

פתיחה

- א. רש"י ורמב"ם: זריזות בזמן בדיקת חמץ בלילה, ובזמן בדיקת חמץ ביום למי שלא בדק בלילה
1. רש"י: "דאיכא הקדמה לזריזים", "חבר הוא לענין בדיקה דהכל זריזין"
2. רמב"ם: "בלילה, מתחילת ליל ארבעה עשר... וימנע מבדיקת חמץ בתחילת זמנה"
3. רש"י ורמב"ם: זריזות בתחילת הלילה או זריזות במהלך כל הלילה
- ב. טור ושולחן ערוך: זמן אחד לבדיקת חמץ מליל י"ד בניסן עד השעה השישית ביום י"ד בניסן

פתיחה

הגמרא (ד ע"א) דנה מדוע לא קבעו לבדוק חמץ לפני שעת הביעור בתחילת השעה השישית של יום י"ד בניסן, או בבוקרו של יום י"ד בניסן, ומדוע קבעו לבדוק בליל י"ד בניסן, ובהקשר של "זריזון מקדימין למצוות":

[א] מכדי, בין לרבי יהודה ובין לרבי מאיר חמץ אינו אסור אלא ממש שעות ולמעלה, ונבדוק בשית?

[ב] וכי תימא: זריזון מקדימין למצוות, נבדוק מצפרא, דכתיב: "וביום השמיני ימול בשר ערלתו" (ויקרא יב, ג), ותניא: כל היום כולו כשר למילה, אלא שזריזון מקדימים למצות, שנאמר "וישכם אברהם בבקר" (בראשית כב, ג).¹

[ג] אמר רב נחמן בר יצחק: בשעה שבני אדם מצויין בכתייהם, ואור הנר יפה לבדיקה.

[ד] אמר אביי: הילכך, האי צורבא מרבנן לא לפתח בעידניה באורתא דתליסר דנגהי ארבסר, דלמא משכא ליה שמעתיה ואתי לאימנועי ממצוה.

נפרש את ארבעת השלבים בדברי הגמרא:

1 בגמרא (יומא כח ע"ב) העיר רב יוסף שלא ניתן ללמוד על זריזות בקיום מצוות מאברהם אבינו, כי אברהם אבינו היה זריז מאוד, או מפני שלא לומדים מאברהם אבינו שקיים את התורה עד שלא ניתנה. על כך השיב רבא: "תנא גמר מאברהם, ואנן לא גמרינן מיניה?", וציין לדברי ברייתא זו: "וביום השמיני... אלא שזריזון מקדימין...".

[א] מוסכם על ר' יהודה ור' מאיר (במשנה יא ע"ב) שמהתורה אסור לאכול חמץ עם סיום שש השעות הראשונות של יום י"ד בניסן. אם כן, היה ראוי לתקן שיבדקו חמץ בתחילת השעה השישית, ויבערו את החמץ מיד בסופה. ההנחה בשאלה זו היא שזמן הבדיקה היה צריך להיקבע סמוך לזמן הביעור.

[ב] על בסיס ההנחה שהבדיקה והביעור הם ביום י"ד בניסן סמוך לשעת הביעור, היה ניתן לקבוע זמן מוקדם יותר לבדיקה - בבוקר של אותו היום, על בסיס הכלל "זריזין מקדימין למצוות". הגמרא ציינה את הדרשה שממנה למדו זריזות במצוות מילה ומהשכמתו בבוקר של אברהם אבינו בדרכו לעקידת יצחק על זריזות לקיום מצווה.²

2 מה משמעות הכלל "זריזין מקדימין למצוות" - האם הוא חובה, רשות, המלצה? הרב יוסף ענגיל (גליוני הש"ס כאן) ציין לדברי הרב מנחם המאירי (יומא כח ע"ב) שכתב: "ראוי לזריזים להקדים בה בשחרית שלא יראה כמתרשל בה מצד חמלתו על הכן ולאחוז בדרכי האבות שנאמר עליהם בכיוצא בזה 'וישכם אברהם בבוקר'". על כך כתב הרב יוסף ענגיל: "משמע מדבריו דזריזין מקדימין איננו חיוב גמור, וענינו רק מפאת שראוי לאדם לאחוז בדרכי אבות".

יש להוסיף שהזריזות איננה רק ההקדמה בזמן קיום המצווה, אלא ביטוי לשלמות ולהתמסרות לקיום המצווה. אברהם אבינו ענה לקב"ה: "הנני" - מוכן למצווה. אברהם אבינו עצמו חבש את חמורו, ביקע עצים עוד בהיותו בכיתו ולקחם כל הדרך עד הר המוריה (בראשית כב, ג). הוא מילא בשלמות כל מה שהוטל עליו. הזריזות בלטה גם כשהגיעו המלאכים: "וירץ לקראתם... וימהר אברהם... מהרי לושי... ואל הבקר רץ אברהם... ויתן אל הנער וימהר לעשות אותו... והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו" (בראשית יח, ב-ח). אברהם קיים את מצוות הכנסת אורחים בשלמות ובמסירות. פעמיים נוספות כתוב "וישכם אברהם בבוקר". פעם אחת כשעמד להתפלל שוב על סדום לאחר שראה שה' המטיר אש וגפרית על סדום (שם יט, כז). הב"ח (יומא כח ע"ב) כתב שיש גרסאות בגמרא שם שלמדו מפסוק זה את הכלל שזריזין מקדימין למצוות. פעם שנייה היא כאשר ה' ציווה אותו לשלח את הגר ואת ישמעאל בנה (שם כא, יד).

זווית נוספת ל"זריזין מקדימין למצוות" מופיעה אצל הרב שמעון סופר (שו"ת מכתב סופר, יורה דעה, סימנים כז-כח), בנו של החתם סופר, בעקבות שאלה שנשאל על ידי בן דודו, הרב לייבלה איגר, נכדו של הרב עקיבא איגר ולימים תלמידו של הרב מנחם מנדל מקוצק ואחר כך אדמו"ר חסידי. כשהרב לייבלה איגר היה מוזמן להיות סנדק, הוא היה נוהג לעשות הכנות גדולות למצווה, והברית הייתה מתקיימת לאחר חצות היום. היו רבנים שערערו על הנהגה זו, ופרסמו שאין לכבדו בסנדקאות. לדברי הרב לייבלה איגר, ההכנות למצווה אף הן חלק מהמצווה שהרי גם חבישת החמור בידי אברהם אבינו, וכן ביקוע העצים, היו חלק מהמצווה. הוא גם דייק דיוק קוצקאי במשמעות הביטוי: "זריזין מקדימין למצוות". לא כתוב: "זריזין מקדימין המצוות", אלא "זריזין מקדימין למצוות". יש לעשות הקדמות למצווה, להתכונן היטב למצווה, וההכנות עצמן הן חלק מהמצווה. כך הובא גם בשמו של האדמו"ר מסוכטשוב, הרב אברהם בורנשטיין, נאות הדשא, א, עמ' רנד, שהיה חתנו של הרב מנחם מנדל מקוצק.

הרב אליעזר משה פישר כתב כמה ראיות בשם אחיו, הרב שלמה פישר (אליעזר משה - ביצה ה ע"א ועמ' יג ד"ה ואפשר): "המימרא החסידית דהכנת המצווה חשובה יותר מעצם המצווה, ואחי הגר"ש שליט"א הביא ראיות לזה: מהא דהטבת המגורה פסולה בזר, והדלקתה כשרה בזר. ועוד

[ג] תשובת רב נחמן בר יצחק היא שתיקנו לבדוק בליל י"ד בניסן "בשעה שבני אדם מצוין בבתיהם, ואור הנר יפה לבדיקה".³ יש לבדוק באמצעות נר כי ניתן לכוון את אלומת האור ולהאיר חורים וסדקים, וקבעו שיבדקו בתחילת הלילה של ליל י"ד בניסן כי אז האנשים נמצאים ערים בבתיהם.

[ד] מהסברו של רב נחמן בר יצחק הסיק אב"י שאם אדם קבע ללמוד תורה במוצאי יום שלושה עשר בניסן שהוא אור לארבעה עשר בניסן, שלא יתחיל ללמוד כדי שלא יימנע מבדיקת החמץ.⁴

נע"יין בעיקר בדברי רש"י ובדברי הרמב"ם ומפרשיו בסוגיה, ואחר כך נע"יין בפסיקת השולחן ערוך ונושאי כליו.

א. רש"י ורמב"ם: זריזות בזמן בדיקת חמץ בלילה, ובזמן בדיקת חמץ ביום למי שלא בדק בלילה

1. רש"י: "דאיכא הקדמה לזריזים", "חבר הוא לענין בדיקה דהכל זריזין"

על שאלת הגמרא "ונבדוק מצפרא?" כתב רש"י:

נבדוק מצפרא - דאיכא הקדמה לזריזים, כדאשכחן גבי מילה, ובזריזותיה

ראיה - דהנמנע מהקרבת קרבן פסח חייב כרת, והנמנע מלאוכלו אינו חייב כרת. בענין ההכנות לברית מילה אצל הרב לייבלה איגר, כתב גם הרב אשר וייס, מנחת אשר - בראשית, סי' כג, עמ' קנא-קנב.

על ההכנות לקראת אמירת "כל נדרי" אצל הרב לייבלה איגר, ראה: הרב אביהוא שוורץ, מתוך התורה הגואלת, ד, עמ' קעו. עוד בעניין זה: דוד הירש, "מי ממקורבי הרא"ה היה חסיד של לייבלה איגר?", המעיין, סא/ג (ניסן תשפ"א), עמ' 96-98. הרב איסר פרנקל, יחידי סגולה, עמ' 34, כתב על כך: "...התנהגות זו סימנה שיטה חדשה. שיטה שהוכתרה בפי רבי לייבלה במילים: 'ההכנה למצוה חשובה מהמצווה'". עוד על משמעות ההכנות לקראת יום הכיפורים: הרב חיים ישעיהו הררי, "חג לה' מחר", נבואה שערירך, עמ' 189-218.

ראה עוד בספרי: באר יהודה - בבא בתרא, שיעור ט, על ההכנות לקראת מצווה, כמו הכנת התרופות וצרכים נוספים לקראת ברית מילה, הכנת המטבעות לפדיון הבן וכד', שאף אלו בכלל "זריזין מקדימין למצוות".

3 בהסבר דברי רב נחמן בר יצחק, ע"פ רש"י וע"פ הרמב"ם, ראה בשיעור ד: לאור הנר... שאור הנר יפה לבדיקה.

4 בחידושי ר' אליעזר משה הורוויץ (ד ע"א) כתב על דברי אב"י: "ר"ל אף שלא מצינו בשום מקום שיאסר ללמוד בהגיע זמן המצוה כל שאפשר לקיימה אחר כך. מ"מ כאן שתקנו בשעה שבני אדם מצוין בבתיהם, כדי שלא יעבור. אם הוא עושה דבר שיוכל לגרום המניעה, הרי הוא מבטל תקנת חכמים בשעתו".

דאברהם שנאמר 'וישכם אברהם בבקר' שלא המתין עד הנץ החמה, ומכל מקום בלילה לא הקדים.

רש"י כתב: "דאיכא הקדמה לזריזים" - יש להזדרז ולהקדים את קיום המצווה, ולמדו זאת כאמור ממצוות מילה ומזריזותו של אברהם אבינו בדרכו לעקידה. רש"י לא כתב ש"זריזין מקדימין למצוות" היא הנחיה מחייבת. שאלת הגמרא היא שעל אף שאין חובה להקדים, היה ראוי לקבוע שיש לבדוק בבוקר מסיבה זו. רש"י ציין כאן שאברהם אבינו לא הקדים להזדרז כבר בלילה, ומכאן ניתן להסיק שגם לאמירה "זריזין מקדימין למצוות" יש גבולות. בחלק של היממה, ביום או בלילה, שבו יש לקיים המצווה - בו יש ערך להזדרז ולהקדים בקיום המצווה, אך לא קודם לכן. מדוע בכל זאת מקדימים ובודקים בלילה י"ד בניסן? על כך השיב רב נחמן בר יצחק שקבעו לבדוק בלילה כי אור הנר יפה לבדיקה, וקבעו להתחיל ולבדוק בסוף י"ג בניסן שהוא תחילת י"ד בניסן, מפני שאז בני אדם בכיתם. נראה שהסברו של רב נחמן בר יצחק לבדיקת חמץ בלילה י"ד בניסן בא לומר שזמן זה בלילה י"ד בניסן איננו קשור לכלל "זריזין מקדימין למצוות". לפיו, כדי לקיים את הבדיקה בצורה המיטבית, יש לבדוק בלילה באמצעות נר, ולכן קבעו את זמן הבדיקה בלילה י"ד ניסן, וקבעו לבדוק בתחילת הלילה כי אז בני אדם בכתיהם, אם כי ניתן לבדוק במשך כל הלילה.⁵

מדברי רב נחמן בר יצחק הסיק אביי מסקנות בנוגע ללימוד תורה בזמן שבו צריכים לבדוק חמץ. לדברי אביי, אין ללמוד לימוד קבוע בתורה כשהגיע זמן הבדיקה. על כך כתב רש"י:

לא יפתח בעידנא - לא יתחיל בגירסא אם קבע עת לתורה בלילות לא יתחיל להתעסק בשמעתתא.
באורתא דתליסר נגהי ארבסר - לילי יציאת שלשה עשר שהוא כניסת ארבעה עשר והוא ליל בדיקת חמץ.

5 בגמרא (ראש השנה כא ע"א) מסופר: "אמר להו רב נחמן להנהו נחותי ימא: אתון דלא ידעיתו בקביעא דירחא, כי חזיתו סיהרא דמשלים ליומא בעירו חמירא. אימת משלים בחמיסר, והא אנן מארביסר מבערינן! לדידהו דמגלו להו עלמא מארביסר משלים". הכוונה היא שליורדי הים, כל האופק גלוי לפנייהם ואין שום דבר המפריע להם לראות את קצה השמים, כבר בי"ד בניסן הירח נראה עד הנץ החמה. מכאן שניתן לבדוק חמץ כל הלילה. רב נחמן (בר יעקב) היה מרבותיו של רב נחמן בר יצחק (עירובין מג ע"ב), שנימק מדוע בודקים חמץ אור לי"ד בניסן.

רש"י לא כתב שהלימוד הקבוע המדובר הוא בתחילת הלילה, אלא כתב באופן כללי שהלימוד הקבוע הוא בלילה, וכמו שבמשך כל השנה אותו אדם "קבע עת לתורה בלילות". מדברי רש"י הללו ניתן ללמוד שאין להתחיל ללמוד במשך כל הלילה, אף אם מדובר בלימוד קבוע, כל עוד לא בדק חמץ. החשש הוא שלומד התורה יימשך אחר לימודו "ואתי לאימנועי ממצוה", וישכח לחלוטין לבדוק חמץ. גם מדברי רש"י (ד"ה באורתא) ניתן ללמוד שהבדיקה היא במשך כל הלילה ואין אמירה מיוחדת בנוגע לבדיקה דווקא בתחילת הזמן. רש"י יכול היה לכתוב שבאורתא דתליסר נגהי ארבסר - הכוונה היא שליל יציאת שלושה עשר שהוא כניסת ארבעה עשר, הוא זמן תחילת בדיקת חמץ. אך רש"י לא כתב כן, אלא כתב שהלילה הוא זמן בדיקת חמץ.⁶ גם הריטב"א (ד ע"א) כתב שדברי רב נחמן בר יצחק אינם קשורים כלל לעניין הכלל "זריזין מקדימין למצוות":

אמר אביי הלכך האי צורבא מרבנן כו'. פירש הרי"ט ז"ל כיון דטעמא לאו משום זריזות, אלא משום שאור הנר יפה ראוי שלא לטרוף השעה ותהא בדיקה שלא כראוי, הלכך לא ליפתח [שיעור, לימוד] בעידניה.

כך כתב גם תוס' רי"ד (ד ע"א):

אמר אביי הלכך צורבא מרבנן לא ניפתח בעידניה. פי' אם קבע לו עת ללמוד בלילה. באורתא דתליסר נגהי ארבסר. דילמא משכא ליה שמעתא ואתי לאימנועי ממצוה. פי' הלכך כיון שאין הטעם מפני שהזריזין מקדימין למצות, יבטל אדם לימודו בלילי י"ד. שאם היה הטעם בעבור זה אין לו לאדם להימנע ולהתבטל מלימודו, דיותר מצוה הוא לעסוק בלימודו, ויעשה המצוה כאשר ירצה ולא יבטל מלימודו משום הקדמה בעלמא. אבל השתא דיהיב טעמא בשעה שבני אדם מצויין בבתיהם, שמא למחר יפנה לעסקיו וישכח לבדוק. וגם אם לא יחפש לאור הנר אלא לאור היום לא תהיה הבדיקה

6 הב"ח, או"ח, סימן תלז, א הסביר שלפי רש"י "כל ליל י"ד" כל שלא עלה עמוד השחר של י"ד עדיין יש לו זמן לבדוק ולא עבר על דברי חכמים וליכא למימר דחזקתו בדוק". האדר"ת, יקר האדרת, עמ' כה, כתב בשמו של הרב אברהם בנימין בערגמן, שבשנה שבה י"ד בניסן חל בשבת, ובדוקין חמץ בליל יום שישי, י"ג ניסן, מותר ללמוד לפני הבדיקה, שיש לומר "דלכן דייק אביי לישינה ואמר לפתח בעידניה באורתא דתליסר נגהי ארבסר, לשלול. דבאורתא דתריסר נגהי תליסר, שפיר דמי". על כך כתב האדר"ת: "ויפה אמר, והוא דקדוק נאה ונחמד".

יפה וישאר החמץ בתוך ביתו. הילכך יבטל לימודו כדי לקיים המצוה ולא יבוא לעבור בכל יראה ובל ימצא.⁷

בסוף דבריו נימק התוס' רי"ד את הטעם לבדיקת חמץ, וכדברי רש"י בתחילת המשנה הראשונה במסכת, וייתכן שהוא רומז שכך יש להסביר את דברי רב נחמן בר יצחק על פי רש"י.

בהמשך הסוגיה הזכיר רש"י שוב את תכונת הזריזים לבדוק חמץ. בגמרא בהמשך הסוגיה נאמר:

המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר, חזקתו בדוק או אין חזקתו בדוק? למאי נפקא מינה? לשייליה! דליתיה להאי דלשיליה, לאטרוחי להאי מאי? אמר להו רב נחמן בר יצחק, תניתוה: הכל נאמנים על ביעור חמץ, אפילו נשים אפילו עבדים אפילו קטנים. מאי טעמא מהימני לאו משום דחזקתו בדוק? דקסבר: הכל חברים הם אצל בדיקת חמץ.

יושם לב שגם כאן רב נחמן בר יצחק הוא שהשיב על השאלה. רש"י הסביר:

בארבעה עשר - שחרית, מי מחזקינן ליה להאי משכיר דודאי בדוקו אמר כמצות חכמים, אי לא.

... נאמנין על ביעור חמץ - להעיד בארבעה עשר שבדוקו בעליו אמר. מאי טעמא נאמנין - הא לאו בני אסהודי נינהו, לאו משום דבלאו אמירה דידהו נמי מחזקינן ליה בדוק, דודאי לא עבר זה על דברי חכמים, ואפילו הוא עם הארץ לשאר דברים, חבר הוא לענין בדיקה דהכל זריזין. דקסבר - האי תנא.

הכל חבירין אצל בדיקה - ואפילו עם הארץ, ובדבר שהוא מוחזק חבר מחזקינן ליה שלא עבר זמנו עד שעשאוהו.

מדובר על כך שהשכירות מתחילה ביום י"ד בניסן בבוקר. השאלה היא אם הבית בחזקת בדוק במובן זה שהוא נבדק במהלך ליל י"ד בניסן או לא. על כך השיב רב נחמן בר יצחק שבברייתא כתוב שאפילו נשים עבדים וקטנים נאמנים לומר שהבית בדוק, כי הכול חברים הם אצל בדיקת חמץ, ונאמנות זו מבוססת על כך שהבית בחזקת בדוק. רש"י כתב: "ואפילו הוא עם הארץ לשאר דברים, חבר הוא לענין בדיקה, דהכל זריזין". ניתן לפרש "זריזין" בהקשר זה שהכוונה היא שהכול מקפידים

7 ראה גם במהר"ם חלוואה ורבנו דוד (ד"ע"א ד"ה אמר אביי) שפירשו כריטב"א וכתוס' רי"ד.

ונוהרים וההנחה היא שבמשך הלילה בדיקו את הבית, ולכן בבוקר הבית בחזקת בדוק.⁸ אך כיוון שהביטוי "זריזין" נזכר בסוגיה בהקשר של זריזות - הקדמה לקיים מצוות, ייתכן שרש"י רצה לומר שעדיין הנימוק "זריזין מקדימין למצוות" הוא בבסיס דברי רב נחמן בר יצחק לסיבת הבדיקה בלילה. רש"י כתב עוד: "ואפילו עם הארץ, ובדבר שהוא מוחזק חבר מחזקינן ליה שלא עבר זמנו עד שעשאוהו". אפילו עם הארץ לעניין בדיקת חמץ נחשב לחבר והוא מוחזק כמי שבדיק חמץ בזמן במהלך הלילה.

לפי הסבר זה, רב נחמן בר יצחק לא שלל לחלוטין את הסיוע בכלל "זריזין מקדימין למצוות" בנימוקו לבדיקת חמץ אור לארבעה עשר, ובשונה מהסברנו לעיל. על מנת להבין היטב ובאופן חד יותר את הסברו של רש"י בסוגיה, נעיין בדברי הרמב"ם ואחר כך נשוב להסביר את דברי רש"י.

2. רמב"ם: "בלילה, מתחילת ליל ארבעה עשר... וימנע מבדיקת חמץ בתחילת זמנה"

הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ב, ג) כתב:

ומדברי סופרים לחפש אחר החמץ במחבואות ובחורים ולברוק ולהוציאו מכל גבולו,
וכן מדברי סופרים שבודקין ומשביתין החמץ בלילה מתחלת ליל ארבעה עשר לאור הנר, מפני שבליילה כל העם מצויין בבתיהן ואור הנר יפה לבדיקה.
ואין קובעין מדרש בסוף יום שלשה עשר, וכן החכם לא יתחיל לקרות בעת זו שמא ימשך וימנע מבדיקת חמץ בתחלת זמנה.

הרמב"ם לא הזכיר כלל שבודקים חמץ בלילה בשל "זריזין מקדימין למצוות". גם לפיו, הנימוקים לקביעה של זמן בדיקת חמץ בלילה הם על פי דברי רב נחמן בר יצחק. נציין שני דגשים בדברי הרמב"ם הללו:

8 תכונת הזריזות מופיעה בגמרות אחרות בהקשרים נוספים, ובמובן של מקפידים, נזהרים וכד'. למשל: "כהנים זריזים הם" (שבת כ ע"א; עירובין קג ע"א; פסחים נט ע"ב, סה ע"א, ועוד). כמו כן: "בני חבורה זריזים הם" בהקשר של קרבן פסח (שבת כ ע"א; פסחים פה ע"א). הכונה היא שהם מקפידים, נזהרים ועושים את הנדרש כראוי, "שיש רבים ומזרזים זה את זה" (רש"י פסחים שם), ואף יותר מאשר הכהנים (תוס' שם ד"ה דבני). בהשוואה בין עדות לבין סוף זמן אכילת חמץ נאמר (פסחים יב ע"ב): "אמר אביי: עדות - מסורה לזריזים, חמץ - לכל מסור". לשימושים רבים בעניין "זריזין הן" ראה: הרב מרדכי פוגלמן, שו"ת בית מרדכי, ב, סימן לב.

א. "מדברי סופרים שבודקין ומשביתין החמץ בלילה, מתחלת ליל ארבעה עשר לאור הנר". הרמב"ם כתב שבודקים את החמץ "בלילה", וכוונתו היא שניתן לבדוק במשך כל הלילה, ואחר כך ציין את הזמן שבו מתחילים לבדוק בלילה: "מתחלת ליל ארבעה עשר".

ב. בנוגע ללימוד תורה בזמן שצריך לבדוק חמץ, כתב הרמב"ם: "ואין קובעין מדרש בסוף יום שלשה עשר, וכן החכם לא יתחיל לקרות בעת זו שמא ימשך וימנע מבדיקת חמץ בתחלת זמנה". הרמב"ם לא הסתפק בכך שיש חשש שאותו חכם שהתחיל שיעור בזמן שצריך לבדוק "ימנע מבדיקת חמץ", אלא הוסיף גם את המילים: "בתחילת זמנה". הכסף משנה (שם) הסביר:

ואין קובעין מדרש בסוף יום י"ג. וא"ת למה כתב בסוף י"ג ולא תחלת ליל י"ד כמו בתחלת הלשון? וי"ל דאשמעינן דמסוף יום י"ג אסור להתחיל ללמוד, ומפיק ליה מדאמר אביי (פסחים ד) האי צורבא מרבנן לא ליפתח בעידניה באורתא דתליסר נגהי ארביסר. והוה סגי ליה נגהי ארביסר כדתנן במתניתין אור לי"ד? אלא ללמד דמסוף י"ג אסור.

אין מתחילים שיעור לקראת סוף יום י"ג בניסן, כדי שיהיה אפשר לבדוק חמץ מיד עם תחילת הלילה.

רבנו מנוח (שם) כתב עוד:

ואין קובעין מדרש בסוף יום י"ג וכן החכם לא יתחיל לקרות בעת זו כו'. נראה שהרב פירש הא דאמרי' בגמרא לא ליפתח בעידניה בעתו, כלומר אם קבע עת לתורתו בלילות לא יתחיל בעת זו, שמא ימשך ולא יבדוק בתחלת זמן המצוה.

אחר כך הוסיף רבנו מנוח שהלימוד המדובר הוא גם לימוד של מקרא ושאר ענייני חכמה וכן אין להתחיל לקבוע מלאכה בשעה זו,⁹ וציין לדברי הראב"ד ש"עיקר הטעם הוא כי עם אור היום צריך להתחיל אחר שקיעת החמה מיד, כדי שלא יתרושל ושלא יתחיל במלאכה אחרת".¹⁰ באשר לשאלה מדוע כתב הרמב"ם שאין להתחיל מדרש

9 המגיד משנה שם כתב עוד: "וכתבו בתוספות מכאן נראה שאסור לאכול בליל י"ד קודם בדיקה דילמא אתי לאימשוכי עד כאן. ונראין דבריהם דכל שכן הוא". לא נמצא בתוספות שלפנינו, אך כן נראה.

10 דברי הראב"ד הובאו בר"ן (א ע"א מדפי הרי"ף).

בסוף יום י"ג בניסן ולא כתב שזה גם ליל י"ד בניסן, וכפי שכתוב בגמרא, השיב רבנו מנוח:

משמע שבסוף יום י"ג שהוא כניסת ליל ארבעה עשר מיד הוא תחלת זמן המצוה, ועיקר כל מצוה לעשותה בתחלת זמנה, זריזין מקדימין למצוה.

לפי רבנו מנוח יש להתחיל לבדוק מיד בסוף יום י"ג בניסן שהוא תחילת ליל י"ד בניסן, בשל הנימוק "זריזין מקדימין למצוות", שזהו נימוק כולל לכל מצווה שיש לקיים המצווה בתחילת בזמנה. דברי רבנו מנוח הללו אינם תואמים למה שכתבנו לעיל שרב נחמן בר יצחק הסביר בדבריו מדוע יש לבדוק לאור הנר, ומדוע בתחילת ארבעה עשר, ושתשובתו איננה קשורה לכלל "זריזין מקדימין למצוות". יש לציין עוד שהרמב"ם עצמו לא הזכיר את הכלל "זריזין מקדימין למצוות" בהלכה זו. גם מדברי המאירי (בית הבחירה ד ע"א) ניתן להבין שדברי רב נחמן בר יצחק מבוססים גם כן על הכלל "זריזין מקדימין למצוות":

מצות מילה בשמיני שנאמר "וביום השמיני ימול בשר ערלתו" וכל היום כשר בה, שכל שמצותו ביום כשר בה כל היום. אלא שזריזין מקדימין למצוות וכמו שנאמר בעקדה "וישכם אברהם בבקר". ואף בדיקת חמץ אף על פי שאין איסורו אלא משש שעות ולמעלה, מקדימין לבדיקתו כמו שביארנו.

נראה להסביר את פירוש רבנו מנוח לדברי הרמב"ם בנוגע לבדיקת חמץ על פי דברי הרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות ד, ו):

זה הכלל דבר שמצותו ביום כשר כל היום, ודבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה. ואף על פי כן זריזין מקדימין למצוות.

נושאי כליו של הרמב"ם ציינו את הגמרא (מגילה כ ע"ב - כא ע"א) כמקור למשך המצווה בחלק של היממה שבו יש לקיים המצווה - לילה או יום, וכן ציינו את סוגייתנו כמקור לכך ש"זריזין מקדימין למצוות". על פי הרמב"ם זריזות והקדמה של קיום מצווה בשל הכלל "זריזין מקדימין למצוות" הן רק באותו החלק של היממה שבו נדרש לקיים את המצווה. אם המצווה היא במשך כל היום - יש להזדרז באותו יום אך לא קודם לכן, ואם המצווה היא במשך כל הלילה - יש להזדרז באותו לילה אך לא קודם לכן.

בסוגייתנו הוזכר הפסוק "וישכם אברהם בבוקר" (בראשית כב, ג). אברהם איבנו לא הזדרז לצאת לדרך בלילה הקודם. הוא השכים בבוקר ויצא לדרך. כך גם במצוות

אחרות. אדם שמצווה למול את בנו ביום השמיני, איננו מצווה להקדים את המילה לליל היום השמיני, שהרי בכל מקרה אין מלים בלילה, וגם אינו מצווה למולו ביום השביעי ובוודאי לא קודם לכן.

בהקשר לבדיקת חמץ, כיוון שחכמים קבעו לבדוק בליל ארבעה עשר, יש להזדרז לקיים את המצווה כמה שיותר מוקדם בליל י"ד בניסן, אם כי ניתן לבדוק במשך כל הלילה. זה זמן אחד של הבדיקה.¹¹

לאחר שנגמר הלילה, ולמי שלא בדק במשך הלילה, מתחיל זמן חדש של המצווה. בנוגע לבדיקה ביום י"ד בניסן חלקו תנאים במשנה (י ע"ב):

רבי יהודה אומר: בודקין אור ארבעה עשר, ובארבעה עשר שחרית, ובשעת הביעור.
 וחכמים אומרים: לא בדק אור ארבעה עשר יבדוק בארבעה עשר; לא בדק בארבעה עשר יבדוק בתוך המועד; לא בדק בתוך המועד יבדוק לאחר המועד.

בגמרא (שם) אמר רב יוסף וכן מר זוטרא שגם ר' יהודה התכוון לומר שאם לא בדק בליל י"ד בניסן, יבדוק בי"ד ניסן בשחרית, ואם לא בדק בי"ד ניסן בשחרית יבדוק סמוך לשעת הביעור.¹² כאמור מוסכם על הכול שיש לבדוק בליל י"ד בניסן, אך ר' יהודה הדגיש שמי שלא בדק בליל י"ד בניסן יבדוק ביום י"ד ניסן בשחרית, ואילו חכמים לא אמרו כן. ניתן לומר שר' יהודה סבר שהכלל "זריזין מקדימין למצוות" חל גם בזמן החדש של המצווה שבשעות היום, ואילו חכמים סברו שיש לראות את זמן

11 הירושלמי (א, א) דן "ויתחיל אור ליי"ג". והתשובה: "אין כיני יבדוק אפילו מראש חודש". הפני משה ביאר שתשובת הגמרא היא תמיהה: "וכי תעלה על דעתך שיתחיל לבדוק כבר מראש חודש?!". הגר"א והפרי חדש (שו"ע או"ח סי' תלג, א) הסבירו שאכן הבודק בלילה מראש חודש ויקפיד שלא להכניס חמץ לבית - יצא ידי חובה. כך פסק במשנה ברורה (סימן תלג ס"ק א): "אם בדק בליל י"ג לאור הנר שבלילה אור הנר יפה לבדיקה ונזהר היטב שלא להכניס חמץ, אין צריך לחזור ולבדוק. כן הסכימו רוב אחרונים. והרוצה להחמיר על עצמו לחזור ולבדוק, עכ"פ לא יברך אז". דברי המשנה ברורה הללו מבוססים על דברי השולחן ערוך שדן באפשרות לבדוק ביום י"ג בניסן. אולם הרמב"ם לא כתב דבר על אפשרות לבדוק לפני ליל י"ד בניסן, למעט מי שיוצא לדרך. נראה שעל פי הרמב"ם תקנת חכמים הייתה לבדוק בליל י"ד בניסן, ובעדיפות לתחילת הלילה. נראה שלפי הרמב"ם אין לבדוק קודם לליל י"ד בניסן, ואין בזה זריזות לקיום מצוות.

12 יש תנאים ואמוראים שהסבירו אחרת את דברי ר' יהודה. במדרש ההלכה (מכילתא דרבי ישמעאל, פרשת בא - מסכתא דפסחא פרשה יז) נאמר: "מכאן היה רבי יהודה אומר בשלשה פרקים בודקין את החמץ - אור ארבעה עשר, ובארבעה עשר בשחרית, ובשעת הביעור". כך גם הסביר ר' יוחנן בירושלמי (א, ג), וגם רב חסדא ורבה בר רב הונא (י ע"ב).

הבדיקה מליל י"ד בניסן עד השעה השישית שביום י"ד בניסן כזמן אחד, ו"זריזין מקדימין למצוות" מתייחס רק לתחילת הזמן בליל י"ד בניסן.

אמנם ניתן להסביר שגם חכמים מודים לר' יהודה שמי ששכח לבדוק בליל י"ד בניסן יבדוק בשחרית של יום י"ד בניסן, ואם לא בדק - יבדוק סמוך לביעור. אך חכמים לא פירטו כפי שפירט ר' יהודה, כי עיקר מחלוקתם עם ר' יהודה היא בנוגע לאפשרות לבדוק לאחר סוף זמן ביעור חמץ, במועד עצמו ולאחריו. כך ניתן להבין את דברי ר' יהודה וחכמים מהירושלמי (א, א):

אמר רבי יוסה: מתני' אמרה שבדיקת היום בדיקה. דתנינן רבי יודה אומר: בודקין אור לארבעה עשר, ובארבעה עשר בשחרית, ובשעת הביעור. לא סוף דבר רבי יודה אלא אפילו דרבנן, דתנינן וחכמים אומרים אם לא בדק אור לי"ד יבדוק בי"ד.

נראה שזו הסיבה שהרמב"ם (הל' חמץ ומצה ג, ה) שילב את דברי ר' יהודה בנוגע לזמן הבדיקה בשחרית של יום י"ד בניסן עם מי שלא בדק בליל י"ד בניסן, ובנוגע לזמן הבדיקה בשעת הביעור למי שלא בדק בשחרית של יום י"ד בניסן, על אף שהוא פסק כחכמים:

מי ששכח או הזיד ולא בדק בליל ארבעה עשר בודק בארבעה עשר בשחרית; לא בדק בשחרית בודק בשעת הביעור; לא בדק בשעת הביעור בודק בתוך החג; עבר הרגל ולא בדק בודק אחר הרגל...

דברי הרמב"ם כאן שמי שלא בדק בליל י"ד בניסן יבדוק בשחרית בי"ד בניסן, נראה שמתאימים לדבריו שציינו לעיל (הל' מעשה הקרבנות ד, ו). זמן הבדיקה מתחיל בליל י"ד בניסן, ועל פי רבנו מנוח בפירוש הרמב"ם, בשל הכלל "זריזין מקדימין למצוות" יש לבדוק בתחילת הלילה, ובהקשר זה גם אין להתחיל מדרש בתחילת הלילה גם כשמדובר בלימוד קבוע. אם במשך כל הלילה אותו אדם לא בדק חמץ, אזי היום הוא זמן חדש ביממה שניתן לבדוק בו, וגם בו חל הכלל "זריזין מקדימין למצוות", ולכן הדגיש הרמב"ם שיש לבדוק בשחרית של יום י"ד בניסן.¹³

13 הפני יהושע (י ע"ב) כתב שלדברי ר' יהודה "אם לא בדק בלילה יבדוק בי"ד שחרית, ובהאי שעתא נמי יהיה זהיר ליבדוק מיד בעוד שימצא בביתו. ואם לא בדק בשחרית והלך לעסקיו או צורבא מרבנן שעוסק בלימודיו, אין צריך להפסיק דכולי האי לא אטרחהו רבנן כיון שיש לו שהות לבדוק בשעת הביעור, ואדרבה בהאי שעתא עדיף טפי משום חששא דחולדה כיון שיש לדבר סוף דהא משעת הביעור ואילך סבירא ליה לרבי יהודה דשוב אינו בודק, כן נראה לי נכון". הפני יהושע לא הזכיר כאן את הכלל "זריזין מקדימין למצוות", אך לדבריו יוצא שיש לבדוק

3. רש"י ורמב"ם: זריזות בתחילת הלילה או זריזות במהלך כל הלילה

בעקבות הסברנו את דברי הרמב"ם על פי רבנו מנוח, נסביר באופן דומה את רש"י. רש"י הזכיר שכל אדם "אפילו הוא עם הארץ לשאר דברים, חבר הוא לענין בדיקה, דהכל זריזין". כוונתו היא שגם בליל י"ד בניסן יש לקיים את הכלל "זריזין מקדימין למצוות", וכל זמן בלילה שבו בודקים את החמץ, הוא טוב יותר מאשר בדיקה במשך יום י"ד בניסן. בהקשר של לימוד תורה בליל י"ד בניסן כתב רש"י: "לא יתחיל בגירסא אם קבע עת לתורה בלילות לא יתחיל להתעסק בשמעתתא". "בלילות" - מדובר על לימוד קבוע בכל לילות השנה וגם בלילה זה, ועל כך אמר אביי שאין מתחילים ללמוד תורה אף אם מדובר בלימוד קבוע בכל לילה, ואף אם הוא מאוחר בלילה, לפני שבודקים חמץ. בכך בא לידי ביטוי בהקשר זה הכלל "זריזין מקדימין למצוות".

אך יש הבדל בין רש"י ובין הרמב"ם. לפי הרמב"ם הכלל "זריזין מקדימין למצוות" נוגע בעיקר לתחילת ליל י"ד בניסן. אמנם אם אדם לא בדק בתחילת הלילה אור לארבעה עשר, הוא כמוכן צריך לבדוק במשך הלילה, אך ייתכן שיוכל ללמוד לימוד קבוע או לעשות פעולה אחרת, ואחר כך לבדוק. כזכור, הרמב"ם כתב: "וכן החכם לא יתחיל לקרות בעת זו שמא ימשך וימנע מבדיקת חמץ בתחלת זמנה". אם החשש הוא שאדם ימשך אחר לימודו ולא יבדוק, מדוע הוסיף הרמב"ם: "בתחילת זמנה"? לכאורה די היה לכתוב: "וכן החכם לא יתחיל לקרות בעת זו שמא ימשך וימנע מבדיקת חמץ". מכאן משמע שהזריזות היא רק בנוגע לתחילת הזמן בליל י"ד בניסן, ולאחר מכן כבר לא משנה. כדברי הרמב"ם משמע גם במאירי (ד ע"א):

מעשה תלמיד הקובע עתים לתורתו והיה זמן קביעותו בכל לילה בתחלת הלילה והוא הקרוי כאן עידניה על דרך שאמרו במקום אחר והני מילי דלא קביע ליה עידניה, בלילה זו מיהא ראוי לו לדחות את קביעותו ולא יתחיל בו, שמא שמועה מושכתו ויבא לידי בטול מצוה, ואין צריך לומר שכן בשאר מלאכות.

לפי המאירי הזמן הקבוע ללימוד בכל לילה הוא בתחילת הלילה, והחשש הוא "שמא שמועה מושכתו ויבא לידי בטול מצוה". לכאורה קשה להבין, וכי יש חשש שהוא ילמד כל הלילה ובעקבות כך יבטל לחלוטין את המצווה של חכמים לבדוק חמץ? אלא שהמאירי התכוון שהחשש שאם יתחיל ללמוד בתחילת הלילה יש חשש שיבטל

בשחרית ואם לא בדק בשחרית והוא עסוק בעניין אחר אין צריך להפסיק, ואדרבה עדיף שיבדוק קרוב לשעת הביעור. מנגד, דבריו מחזקים את הכיוון שיש ערך להקדים בתחילת הזמן בבוקר על אף שניתן לבדוק בזמן מאוחר יותר סמוך לשעת הביעור.

את המצווה לבדוק בתחילת הלילה. אם ממילא הוא איננו בודק בתחילת הלילה, זה כבר לא משנה, והוא יכול לבדוק חמץ גם אחר שילמד לימוד קבוע.

ב. טור ושולחן ערוך: זמן אחד לבדיקת חמץ מליל י"ד בניסן עד השעה השישית ביום י"ד בניסן

הטור והשולחן ערוך פסקו בשני סימנים שונים את ההלכות בנוגע לבדיקת חמץ בליל י"ד בניסן, ואת ההלכות בנוגע למי שלא בדק חמץ בליל י"ד בניסן, ועליו לבדוק ביום י"ד בניסן או במהלך החג ואחריו. בנוגע לבדיקת חמץ בליל י"ד בניסן פסק הטור (או"ח סימן תלא):

אמרו ליל י"ד בודקין את החמץ לאור הנר, פי' לילה שמחרתו יהיה י"ד דכיון שצריך לבדוק לאור הנר. צריך לבדוק בלילה שאז אורו מבהיק וגם היא שעה ידועה שכל אדם מצוי אז בביתו. ולכן יזהר כל אדם שלא יתחיל בשום מלאכה ולא יאכל עד שיבדוק, ואפילו אם יש לו עת קבוע ללמוד לא ילמוד עד שיבדוק. וכתב ה"ר יונה שאם התחיל ללמוד מבעוד יום שאין צריך להפסיק, ונראה לי דכיון שהטעם משום שלא יטריד בלימודו וישכח מלבדוק אין חילוק, ואפילו אם התחיל כבר פוסק.

באופן דומה פסק השולחן ערוך (או"ח סימן תלא, א-ב):

- א. בתחלת ליל י"ד בניסן בודקים את החמץ לאור הנר, בחורין ובסדקין, בכל המקומות שדרך להכניס שם.
- ב. יזהר כל אדם שלא יתחיל בשום מלאכה ולא יאכל, עד שיבדוק. ואפילו אם יש לו עת קבוע ללמוד, לא ילמוד עד שיבדוק; ואם התחיל מבעוד יום, אין צריך להפסיק. (רמ"א: ויש אומרים שצריך להפסיק, וכן נראה לי עיקר).

הטור והשולחן ערוך לא נימקו מדוע קבעו לבדוק חמץ בליל י"ד בניסן. הטור והשולחן ערוך (או"ח סימן תלה) פסקו באותה הלשון את ההלכות בנוגע למי שלא בדק חמץ בליל י"ד בניסן, ועליו לבדוק ביום י"ד בניסן או במהלך החג ואחריו:

לא בדק בליל י"ד, יבדוק ביום י"ד באיזו שעה שיזכור מהיום. לא בדק כל יום י"ד יבדוק בתוך הפסח...

בשתי ההלכות כתוב שיש להתחיל לבדוק בתחילת ליל י"ד בניסן, אך בשונה

מהרמב"ם על פי רבנו מנוח הם לא הדגישו שעיקר המצווה לבדוק בתחילת הלילה. הם גם לא כתבו שאין להתחיל לימוד קבוע דווקא בתחילת הלילה, אלא כתבו באופן כללי שאין להתחיל ללמוד או לעסוק במלאכה עד שבודקים חמץ, ומשמע שכך יש לעשות לאורך כל הלילה, וגם זאת בשונה מהרמב"ם שהדגיש שאין להתחיל ללמוד תורה בתחילת הלילה.

בנוגע למי שלא בדק בליל י"ד ניסן ועליו לבדוק ביום י"ד בניסן, כתבו הטור והשולחן ערוך שעליו לבדוק במשך כל היום עד השעה השישית, באיזו שעה שיזכור מהיום. זאת בשונה מהרמב"ם שכתב שביום י"ד בניסן יש לבדוק בשחרית, ואם לא בדק בשחרית, יבדוק בתחילת השעה השישית.

נראה שהטור והשולחן ערוך הבינו את מהלך הסוגיה באופן שונה מרש"י והרמב"ם. זמן הבדיקה הוא מליל י"ד בניסן עד השעה השישית ביום י"ד בניסן. זהו משך זמן אחד, אם כי יש עדיפות ברורה לבדוק חמץ בלילה. דברי הטור והשולחן ערוך, "בתחלת ליל י"ד בניסן בודקים את החמץ לאור הנר", באו רק לציין את זמן ההתחלה של בדיקת החמץ, אך אין מעלה או עדיפות מסוימת לבדיקה דווקא בתחילת הזמן בלילה, אלא במשך כל הלילה.¹⁴ אמנם כל עוד לא בדק אין לעשות דבר אחר. אין לקבוע לימוד חדש או ללמוד במסגרת קבועה, וכך גם בנוגע לעשיית מלאכה, כל עוד לא בדק את החמץ. בדיקת חמץ בליל י"ד בניסן היא פעולה קודמת לכל פעולה אחרת. כך גם בנוגע לבוקר יום י"ד בניסן למי שלא בדק בלילה. הטור והשולחן ערוך פסקו כחכמים ולא כר' יהודה. אין עדיפות לשעה מסוימת ביום, ואף לא בצפרא, בשחרית. העיקר הוא לסיים את הבדיקה בשעה השישית של היום - "יבדוק ביום י"ד באיזו שעה שיזכור מהיום".

14 זאת בשונה מדברי הט"ז, או"ח, סי' תלא ס"ק א-ב, שהסביר את המעלה המיוחדת של הבדיקה דווקא בתחילת הלילה: "ובלילה אין שום שינוי אלא בתחלתה שאז דרך אדם לבוא לביתו מבחוץ אלא דביאת האדם רגיל להיות ב"ה בעוד קצת יום וצריך להמתין עד שהנר מבהיק ע"כ ימתין משעת ביאתו שאז יש שינוי עד הבהקת הנר שהוא הלילה ממש ואותה שעה שימתין יהיה פנוי לגמרי שלא ימשך ביטול הבדיקה מזמן המוגבל דהיינו יש בהן שינוי שהיא סמוך לביאתו תכף דוקא". בשולחן ערוך הרב, או"ח סי' תלא, בקונטרס אחרון, כתב שתיקנו זמן קבוע לתחילת הבדיקה, דהיינו שחייבים כל ישראל להתחיל הבדיקה בזמן ידוע. וכיוון שקבעו זמן, אם כן, "אם אינו בודק בתחילת הלילה ראוי לקרותו עברייני, שעבר על תקנת חז"ל לפי דעת הפוסקים הנ"ל, וכמ"ש הט"ז והפרי חדש". הראי"ה קוק, טוב ראי - פסחים, עמ' 26, כתב שדברי הט"ז הללו הולמים יותר את דברי הראב"ד (הובאו לעיל בהערה 10) שעיקר התקנה היא על תחילת הלילה, "אבל לדעת רבינו [הרמב"ם] נראה שעיקר התקנה הוא על כל הלילה, אלא שהחמירו חכמים בזה שלא יתבטל מן המצווה בתחילת זמנה". כאמור, לדברינו, בשולחן ערוך לא הודגש שיש לבדוק את החמץ דווקא בתחילת הזמן.